

Обушний Микола Іванович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-9121-5095>

e-mail: mobushnyy@gmail.com

Куриленко Анастасія Володимирівна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-3192-2652>

e-mail: kurylenkoanastasiia@gmail.com

«АПОЛІТИЧНІСТЬ» КУЛЬТУРНИКА КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО БРАТСТВА П. КУЛІША

Резюме

Мета дослідження — проаналізувати маловивчену у вітчизняній соціогуманітаристиці політичну складову діяльності культурника Кирило-Мефодіївського братства П. Куліша, його «аполітичність». Доведено, що той факт, що П. Куліш вважав політику «безсердечною і глухою» та закликав «занедбати політику», не може бути підтвердженням того, що П. Куліш був аполітичною людиною.

Методологія праці ґрунтується на принципах історизму, неупередженості, інтегративності, системності, об'єктивності з використанням загальнонаукових методів.

Проведений аналіз діяльності культурника Пантелеймона Куліша показує, що в усій багатогранній його культурно-освітній роботі, політика як складова життєдіяльності кожної людини, звісно ж, що була присутня і у П. Куліша. Сам по собі факт, що П. Куліш неодноразово заявляв, що політика «безсердечна й глуха» і навіть закликав кирило-мефодіївців занедбати політику, не може означати і не означає, що П. Куліш був поза політикою. Насправді ж П. Куліш постійно перебував у політиці, хоч нерідко ховав її «під абажуром». І у цьому контексті, імовірно, що П. Куліша можна зрозуміти, якщо врахувати усі ті життєві негаразди, які йому довелося пережити після свого арешту як учасника Кирило-Мефодіївського братства, а потім і понад трирічного заслання до Тули з заборонаю друкуватись майже

10 років. Все це вказує на те, що П. Куліш, будучи різнобічно обдарованою та енциклопедично освіченою людиною майстерно вмів відділяти зерно від половини, а, відтак, і популізм від політики.

Ключові слова: аполітичність, політика, політична участь, культурник, культурно-освітня діяльність, українство, українофіл, ментальність, життєве кредо, державність.

Вступ

В українській соціогуманітаристиці актуальними залишаються дослідження непересічних особистостей, подвижницька діяльність яких стала помітним внеском у культурно-освітню спадщину українців. Серед таких постатей особливе місце посідає Пантелеймон Куліш, один із активних учасників Кирило-Мефодіївського братства, творча спадщина якого, допоки залишається недостатньо вивченою. І це при тому, що наукову та ідейну спадщину П. Куліша розпочали досліджувати ще за його життя, тобто у II половині XIX ст.

Серед дослідників його творчості були: М. Костомаров, М. Грушевський, М. Драгоманов, М. Павлик, І. Франко, Б. Грінченко, С. Єфремов, Є. Маланюк, Д. Дорошенко, С. Томашівський, Л. Винар, О. Оглоблін та низка інших українських дослідників.

Звісно ж, що їх дослідження проводилися у різні періоди і неоднакових умовах, тому і оцінка його наукової та ідейної спадщини відмінна — від критично-несприйнятної до позитивно-захоплюючої.

Новий етап дослідження творчої спадщини П. Куліша розпочався після 1991 року — року проголошення незалежності України. До вивчення наукової та ідейної спадщини П. Куліша активно долучилося ряд вітчизняних дослідників. Серед них: В. Сербей, який з нашого погляду, небезпідставно зарахував П. Куліша до пророків Нової України, які створювали історичний гранд-наратив майбутньої політичної нації [1, с. 6]; І. Коляда, який у ряді своїх праць проаналізував національно-культурницьку діяльність П. Куліша; В. Борисенко, О. Доценко, П. Чернега дослідили роль П. Куліша як громадського діяча, так і культурника. Вагомий вклад у дослідження філологічної та літературознавчої спадщини П. Куліша внесли А. Гуляк, М. Жулинський, Є. Нахлік, П. Кононенко, А. Погрібний, В. Погребенник, Н. Слободянюк, Т. Усатенко, О. Федорук та низка інших вітчизняних вчених.

Останнім часом предметно вивчають історичну спадщину П. Куліша І. Гірич, Л. Грінберг, Л. Похила, О. Ясь та деякі інші, які проводять історіософське осмислення діяльності П. Куліша.

Не залишаються осторонь дослідження наукової та ідейної спадщини П. Куліша і фахівці інших галузей соціогуманітаристики: філософи, політики, соціологи, психологи, кожний із яких знаходить у П. Куліша свій

дослідницький аспект, який, до того ж мало або зовсім допоки предметно не вивчався. Одним із таких недостатньо вивчених, на наш погляд, є політична складова у культурно-освітній діяльності П. Куліша. Хоч ця складова у його більшості постійно була присутня, але допоки не знайшла наукового обґрунтування у вітчизняних публікаціях. Пропонована стаття ставить за мету розпочати заповнення цієї дослідницької лакуни.

Методи дослідження

Методологія праці ґрунтується на принципах історизму, неупередженості, інтегративності, системності, об'єктивності з використанням загальнонаукових методів. Проведений аналіз діяльності культурника Пантелеймона Куліша показує, що в усій багатогранній його культурно-освітній роботі, політика як складова життєдіяльності кожної людини, звісно ж, що була присутня і у П. Куліша.

Результати

На основі аналізу низки праць П. Куліша, вітчизняних кулішезнавців прагнемо спростувати переважаючу в українській соціогуманітаристиці точку зору про те, що культурник П. Куліш був аполітичною людиною.

Пантелеймон Куліш—унікальна постать в українській культурі XIX ст. Його геній яскраво виявив себе у прозі, драматургії, публіцистиці, літературознавстві, етнографії, фольклорі, педагогіці, історії, соціології, політології, історіософії, мовознавстві, філології. П. Куліш був неабияким художником, писав вірші, перекладав поеми й поезії Байрона, Гете, Шиллера, переклав 30 драм Шекспіра, перекладав Біблію, створив українську абетку та був організатором видавничої справи тощо. Саме про такого роду геніїв у народі кажуть «Якщо талановитий, то талановитий в усьому». Якщо ж проаналізувати вище названі вияви творчої діяльності П. Куліша, стає очевидним, що ці вияви у широкому розумінні пов'язані з українською культурою, розвитку якої він присвятив усе своє життя. При цьому найважливішу роль у розвитку культури П. Куліш віддавав освіті. Проте йому самому не вдалося одержати закінчену освіту у Новгород-Сіверській гімназії, у якій він навчався п'ять років, але не довчився два роки. Тому П. Куліш не одержав документ про закінчення середнього навчального закладу, що згодом стало перепоною для вступу до Університету Св. Володимира у м. Києві. Наразі, з 1839 по 1841 рр. П. Кулішу все ж вдалося стати вільним слухачем історично-філологічного відділення філософського, а потім правничого факультетів Імператорського Університету св. Володимира.

Про університетський період свого життя П. Куліш пише: «Як недовчений студент я довго був би безсилий... Я тетерів, цілком природньо перед усезнаючими, як мені здавалося, жерцями університетської премудрості. Вся моя ерудиція, тобто безперечно цінні, засвоєні з першого джерела знання, полягала в крихтах усної народної словесності, які вдалося

мені визбирати на землі. Кажу про думи, пісні, легенди, перекази, народні вірування, звичаї й живих представників народу, який відігравав криваву, але важливу роль в історії європейської культури. Цими вже прототипами й засохшими крихтами починався для мене, після розриву з університетом, знову той курс науки словесности й заразом історії» [2, с. 211].

Починаючи з 1841 р. по 1847 р. П. Куліш предметно долучається до освітньої практики та політичної участі. При цьому зауважимо, що будучи неабияким культурно-освітнім діячем (культурником) за своїм покликанням П. Куліш не був і не міг бути людиною «аполітичною», а, відтак, і небайдужою до долі українського народу. З цього приводу відомий український інтелектуал Євген Маланюк цілком слушно підкреслює: «Куліш був культурник... Лише культурництво його далеко не було «аполітичним», а, навпаки, було культурництвом політичносвідомим і оця політичність Кулішевого культурництва являє найхарактернішу й найціннішу рису «несамовитого Панька», що робить з нього майже унікальну постать у галереї творців нашого пошевченківського культурно-історичного процесу XIX ст» [3].

Автори солідаризуються з оцінкою, яку дав Є. Маланюк, стосовно унікальності П. Куліша і, зокрема, його аполітичності, яка зазвичай розуміється як ухиляння будь-кого від участі у громадсько-політичному житті. Для П. Куліша аполітичність була, як показує нижче, проведений аналіз, протиприродною, тому Є. Маланюк завбачливо термін аполітичність взяв у лапки.

Але все ж повернімося до того, як на початковому етапі П. Куліш поєднує свою освітню діяльність з політикою. Починаючи з 1841 р. П. Куліш працює викладачем російської мови у Луцькому дворянському училищі, потім Києво-Печерському, а згодом Києво-Подільському дворянських училищах. У період роботи, у цих училищах (1843 р.) П. Куліш написав поему «Україна», ідейний зміст якої розкривають такі слова: «Нема на світі благочестивішої землі, над на нашу Вкраїну» [4, с. 1].

Лаконічність та глибина патріотизму, що міститься у цьому висловлюванні, яке було зроблене П. Кулішем ще у молоді роки (24), але яке стало його життєвим кредо, не може залишати байдужим кожного, хто знайомиться з його творчою спадщиною. У цей же період (1843 р.) П. Куліш активно долучається до вивчення історичних джерел, неабиякі здібності якого були оцінені керівництвом Київської Тимчасової Комісії зі збору й видання пам'яток старовини, яке рекомендувало обрати його членом-співробітником. Працюючи у Комісії, П. Куліш знайомиться з Миколою Костомаровим та Тарасом Шевченком. Імовірно, що П. Куліш у 1843 р. вперше долучається до політичної участі як член літературної групи «Київська молодь» (1843–1845 рр.), основний склад якої згодом у 1846 р. став фундаментом створення Кирило-Мефодіївського братства

(1846–1847 рр.) [5, с. 84]. Головним завданням групи «Київська молодь», за словами П. Куліша, «...національне відродження, а також пропаганда серед поміщиків необхідності звільнення своїх кріпосних селян» [5, с. 63]. У 1845 р. він продовжує свою освітню діяльність уже як викладач історії Рівненської гімназії, а невдовзі — старший вчитель російської словесності у п'ятій С-Петербурзькій гімназії та викладач російської мови для студентів-чужеродців у С.-Петербурзькому університеті.

У подальшому культурно-освітня діяльність П. Куліша, на наш погляд, виходить на якісно новий рівень, який, безпосередньо, пов'язаний з його участю у Кирило-Мефодіївському братстві, яке, за оцінкою царських жандармів, «було засноване... із зловмисною політичною метою» — перетворення слов'янофільства в українофільство. До політичної участі у діяльності Кирило-Мефодіївського братства П. Куліша залучив Микола Костомаров — один із його ініціаторів створення (1846–1847 рр.). З цього приводу П. Куліш писав: «Він (Костомаров. — П. З.) залучив мене своїми історичними, етнографічними і політичними бесідами. Так політичними. З самого початку нашого життя ми (очевидно що оцінюється діяльність М. Костомарова та П. Куліша у «Київській молоді» та Кирило-Мефодіївському братстві. — Авт.) були не стільки літераторами, скільки політиками і ця обставина загубила багато кращих років» [5, с. 71]. Цей песимістичний висновок, імовірно, що відіграв визначальну роль у подальшій неучасті П. Куліша у будь-яких громадсько-політичних об'єднаннях, загалом негативного його ставлення до уявлення політики як брудної справи. П. Куліш визначав політику як божество, на очах якого «пов'язь так само, як божество любови чи божество правосуддя, — тільки з тією різницею, що любов відчуває серцем, правосуддя обдароване чутливим слухом, а політика — і безсердечна, й глуха» [6, с. 233]. Таке визначення політики П. Куліша можна зрозуміти, якщо згадати його арешт у Варшаві (1847 р.), він пережив великі психічні випробування, «...у молодій вагітній дружини (Леся Білозерська-Куліш, а в літературі — письменниця Ганна Барвінок — Авт.) стався фатальний зрив, і вони не зазнали щастя материнства-батьківства» [7, с. 12].

Потім нелегкими були і тримісячні допити П. Куліша у петербурзьких казематах III слідчого відділення поліції, а також і двомісячне його ув'язнення в арештантське відділення воєнного госпіталю у Петербурзі. Слідчі відділення доклали багато зусиль, щоб домогтися визнання належності П. Куліша до Кирило-Мефодіївського братства, яке він категорично заперечував. «Ніколи не чув я про існування слов'янського товариства...», — свідчив П. Куліш, — «...жодна із злочинних бумаг мені не належить», а, судячи по почерку, імовірно належать вони Василю Білозерському, до нещастя, моему родичу за жінкою ... Однозначно, в чому він себе визнав винним, — це

в безмірній любові до своєї батьківщини — України, що потягнуло його «за межі розсудливості» [5, с. 124].

Під час слідчих дій поведінку П. Куліша, як і інших учасників Кирило-Мефодіївського братства, можна зрозуміти, оскільки кожний із кирило-мефодіївців обирав свою стратегію і тактику з тим, щоб довести свою непричетність до братства, а, відтак, і домогтися зняття звинувачення. Наразі, слідчі мали, хоч дещо і опосередковані, але факти належності П. Куліша до братства «на підставі його тісного спілкування з Костомаровим, Гулаком і Білозерським. Про це свідчить, як жвава переписка, у якій в тій чи іншій мірі обговорювались питання майбутньої України, так і спільні дії в області розповсюдження освіти серед народу (що було одним із програмних положень кирило-мефодіївців)» [5, с. 120].

Саме переписка між М. Гулаком та Кулішем, що була виявлена при арешті М. Гулака, стала приводом для арешту П. Куліша у Варшаві.

Підтверджується належність П. Куліша до Кирило-Мефодіївського братства і те, що у його була каса братства, у яку щомісячно кожний її член із свого заробітку вносив гроші стільки, скільки хто міг [5, с. 113].

У слідчих документах III жандармського відділення наводяться і інші факти участі П. Куліша у товаристві. У цьому зв'язку важливо підкреслити, що не тільки П. Куліш, але і інші члени братства з самого початку слідчих дій категорично заперечували свою причетність до кирило-мефодіївців, навіть і тоді, коли до слідчих дій долучали «християнські впливи» до впертих «державних злочинців». Для того, щоб домогтися від кирило-мефодіївців визнання своїх «злочинних дій» навіть був спеціально виділений протоієрей Малов, який домагався, зокрема від М. Гулака, глибоко віруючої людини, визнати належність до кирило-мефодіївців, він все це заперечував, але... відповів мені (Малову. — Авт.) — все це справедливо, але я не можу» [5, с. 119].

Переконливо доводив свою «непричетність» до кирило-мефодіївців на самому початку слідства і П. Куліш. Імовірно, що саме його «аргументація» справила вплив на прийняття остаточного висновку слідчих стосовно винесення йому покарання. «Учителя 5-ої Петербурзької гімназії 9-го класу Куліша, — підкреслено у висновку, — який хоча і не належав до цього товариства, але був у дружніх зв'язках із усіма його учасниками й самовиношував надзвичайні думки про вигадану важливість України, вмістивши навіть у надрукованих ним творах багато двозначних місць, що могли вселяти в малоросів думки про право їх на окреме існування від імперії, — заточити в Олексіївській равелі на чотири місяці й потім відправити на службу у Вологду...» [8].

Саме у такому ключі, на думку авторів, слід розглядати лист звернення П. Куліша з розкаянням щодо помилування (24 квітня 1847 р.) до Дубельта Л. — співробітника III відділення з проханням вибачити його.

«Оглядаючись на минуле, — писав П. Куліш, — я зараз з жахом бачу, що захоплюючись хибним поглядом на речі, я сам намагався і можливо, що вів інших до великих нещасть, але клянуся, усім для мене священним, що я намагався сліпо і тільки зараз бачу, які жахливі наслідки могли би мати мої розумування ...із людинолюбства, із співчуття до моєї сім'ї, візьміть, ваше превосходительство, на себе турботу умовити государя до великодушного вибачення мого безрозсудства [5, с. 124].

Про «ефективність» роботи III відділу слідчих царських жандармів з кирило-мефодіївцями є, зокрема, те, що В. Білозерський та М. Костомаров невдовзі також змушені були переписати свої попередні показання і тим самим, як і П. Куліш, визнати свою належність до братства. При цьому зауважимо, що слідство, хоча і було і «ефективним», проте воно офіційно так і «...не довело Кулішевої причетності до братства, але йому вирекли присуд «за чрезмерную любовь к родине», яку він проповідував у своїх працях, особливо за антикріпосницький український дух та за утвердження природних прав людности й політичної волі народу в «Повести об Украинском народе», яка «могла призводить тем больший вред, что сочинена для детей старшого возраста» [7, с. 12].

Усе сказане вище, хоч і опосередковано, але свідчить, що як сам арешт, так і заслання П. Куліша на три роки і три місяці до Тули із заборонною друкуватися та з вилученням його творів з продажу та бібліотек, була не його участь у Кирило-Мефодіївському братстві, а безумна відданість П. Куліша ідеї національного звільнення України, яку він сподівався «...здійснити лише шляхом розповсюдження культури, освіти. ...Політичні перетворення, у тому числі і відміна кріпосного права уявлялася йому справою другорядною» [5, с. 108]. Про своє негативне ставлення до політики П. Куліш неодноразово звертав увагу кирило-мефодіївців. Зокрема, у біографічній довідці «Моє життя», авторство якої належить П. Кулішу, він закликає «братство», яке веде мову «громадно про всякі поважні речі» додати до їхньої розмови щирі праця «...над освітою... Занедбайте політику. Сам собою настане час, що від нашого слова упадуть стіни, ерихонські» (підкреслено. — Авт.) [2, с. 123].

Отже, П. Куліш своє «Слово» прирівнював до «Віри», завдяки якій стіни у м. Єрихон (Ізраїль) впали після того, як люди обходили навколо міста сім днів. «Розуміючи, що Куліш туди ж манівцем простує», — цитує себе П. Куліш від третьої особи, — «куди вони (кирило-мефодіївці. — Авт.) шлях прокладають» [2, с. 123]. Ця цитата із біографічної довідки П. Куліша є ще одним підтвердженням не тільки його належності до кирило-мефодіївців, але і наочним свідченням того, що кирило-мефодіївці будували свою організацію на основі визнання плюралізму, як одного із засадничих принципів демократії, прагнули ліквідувати кріпацтво, поширити освіту, об'єднати слов'янські народи в одну федерацію, у якій би кожний

народ зберігав би свою внутрішню свободу. Зокрема, Микола Костомаров, наприклад, пропонував зосередити у діяльність братства на досягненні єдності та братерства слов'ян; Тарас Шевченко — на питаннях соціального та національного визволення українців; П. Куліш — на розвитку культурно-освітньої роботи. Наразі, неоднаковість пріоритетів, що ставив кожний учасник Кирило-Мефодіївського братства у центр своєї діяльності, не завадило майже усім членам товариства зберігати згуртованість і єдність як під час слідчих дій, так і після повернення із заслання, підтримуючи між собою людські та ділові стосунки. Правда, П. Куліш після свого звільнення у 1850 р. і до кінця свого земного життя виключав свою участь у будь-яких громадсько-політичних організаціях, оскільки вважав їх діяльність справою другорядною. Натомість зберіг «безумну відданість Україні», закликаючи своїх земляків «ясніше, досконаліше...», що то є державність... зміст цього давно забутого «українством» поняття (підкреслено. — Авт.) [3].

Отже, пряму участь у політиці П. Куліш вважав другорядною справою, наразі він не зрадив своїй улюбленій справі культурно-просвітницькій роботі, яка, за своїм визначенням, не була і не могла бути аполітичною, тим більше в умовах колоніальної залежності українців. П. Куліш це добре розумів, але намагався сховати власне свою політичність, свій «...радикалізм під абажуром» [9, с. 30]. Пряма неучасть П. Куліша у політиці, яка нерідко розуміється як боротьба за владу, або участь у політичних організаціях, не є ознакою його абсолютної індивідуальності до політики, тобто його аполітичності. П. Куліш до кінця свого земного життя залишався культурником, але таким культурником, який у своїх творах доносив до українців свою культурно-політичну позицію з урахуванням наявних, але далеко недемократичних умов, у яких перебували українські землі. Ззовні стриману обережну за своєю суттю політичну позицію П. Куліша, на наш погляд, слід розглядати не як ухилення від участі у громадсько-політичному житті, а як специфічне вираження його протиперських настроїв, у основі яких була покладена безмежна відданість Україні.

Політична історія знає немало прикладів, коли люди високої політичної культури реалізують свій політичний потенціал активною участю в інших сферах діяльності і, зокрема, у культурно-освітній. Імовірно, що ці люди добре усвідомлювали, що найвищим виявом їх політичності є громадянськість, тобто свідоме активне своє включення у життєдіяльність суспільства. П. Куліш достатньо рано зрозумів силу Слова, проявляв громадянську активність, ще навчаючись у Новгород-Сіверській гімназії. П. Куліш мав хорошу пам'ять, вивчав напам'ять багато українських народних дум і пісень зі збірника, що був виданий М. Максимовичем у Москві у 1834 р., і міг розповісти зміст кожної прочитаної книги. Його слухали захоплено прості люди. «...Ходячи по селах і розмовляючи з народними кобзарями або дідами... Раз, — пише П. Куліш, — зайшов до багатого козака

в хату й почав йому зі своєї «Граматки» читати... Старий слухав, слухав, далі відчинив квартирку: «А годі, вам, діти, поратись! Ще буде час до роботи, а такого гостя не буде». І всі прийшли ... і слухали гостя, що вперше і востаннє бачили. Яке б то добро можна зробити людям рідним словом на Вкраїні (підкреслено. — Авт.), коли б соцькі та десяцькі зараз про таку появу, як оце розказано, становому не доносили; а становим наказано — усякого задержувати, хто з простим людом не так, як звичайно пани або мужики, розмовляє» [2, с. 107–108].

П. Куліш і у подальшому майстерно використовував силу народного Слова у своїй освітній роботі та багаточисельних публікаціях про Україну та український народ, ховаючи у них свій «радикалізм під абажуром», значно відвертіше у листах до друзів та знайомих. Саме українське Слово, а у широкому розумінні, українська народна мова стала для П. Куліша альфою і омегою його культурно-освітньої діяльності, у яку він майстерно безпосередньо чи опосередковано «вплітав» політику. При цьому П. Куліш з глибокою повагою ставився до мови кожного народу, оскільки вважав, що «...заперечувати розвиток будь-якої мови — все одно, що заперечувати розвиток організмів взагалі» [2, с. 262].

Відтак, головною зброєю політичної боротьби П. Куліша, як у контексті скасування кріпосного права, так і звільнення українців від імперської колоніальної залежності та російської великодержавності, яка на той час рельєфно окреслилася, залишається захист і утвердження рідного Слова, його життєдайності. «Вслухаємося, одначе, — підкреслював А. Погрібний, — як боронив свою позицію стосовно русоцерковнослов'янізмів сам П. Куліш: ні, це не росіянізм, це — наше добро, нами ж, українцями, впроваджене у московську культуру, а потім росіянами привласнене; нам треба, отже, «взять своє назад з мовою, не вважаючи на те, що хозяйствував на нашому добрі Пушкін і інші», адже — стверджував він у відомому «Зазивному листі до української інтелігенції (1882 р.) — «наше слово загартоване в устах Олегів, Святославів, Володимирів іще тоді, як Москва й не наклонулась» [9, с. 31].

У цьому ж листі П. Куліш звертає увагу української інтелігенції на ті великі втрати, що зазнали українці від об'єднання з Москвою і закликає своїх наддніпрянських земляків до ширшої національно-культурної праці з тим, щоб пробудити національну свідомість українців та бути господарями на своїй рідній землі: «Бо живе німець по-німецьки, турок по-турецьки, англичанин по-англійськи і москаль по-московськи, тільки наш брат, українець, носить навиворот свою одежу» [9, с. 28].

Особливе занепокоєння у П. Куліша викликало поширення, у II половині XIX ст., на українських землях, комуносоціалістичної ідеології, у якій він побачив свого роду «...заразу, котра пробиває цвіт молодіжі і в нас на Вкраїні». ... Більше того передбачав, що «пошестю» комунізму «мусить

руський світ боліти довго», — вважав, що так «соціалісти запаскудили соціальність, як дурне військо шпетить власне знамено» [9, с. 31]. У свої листах до знайомих і друзів П. Куліш приділяє багато уваги пошукам консолідаційної ідеї українців, яка може стати одночасно і міркою відданості ... людей, їх «умінням прислужитися її зміцненню» [9, с. 27].

Небайдужість до політичних проблем П. Куліша засвідчує і те, що він робив неодноразові спроби знайти ту національну силу, яка б змогла здобути незалежність України і таку силу він бачив в українській народності. Саме «вона нас родичами між собою поробила, у братню сім'ю з'єднаючи і наше українське суть на віки вічні утвердила... Отож, не дивуйтесь словам моїм про великі надії та народ український» [6, с. 11–17].

Аналіз низки праць творчої спадщини П. Куліша, дає підстави погодитися з прозорливою оцінкою Євгена Маланюка стосовно того, що «Куліш ... надто добре знав... границю поміж тим, що становить націю у розумінні етнографічному», в що, «становить націю в розумінні політичному», а це його власні слова року Божого 1864! Отже, трошечки раніше, ніж наші «фахові політики» почали тією проблемою — під непереможним впливом «обставин» цікавитися» [3].

Вище наведені висловлювання дають підстави вважати, що П. Куліш вірив у потенційні можливості українців здобути ними державну незалежність. Наразі, він розумів і те, що незалежність можна здобути лише тоді, коли українці будуть готові за неї боротися. Єдиним засобом, який може підготувати українців до такої боротьби допоки залишається Слово, яке слід наповнювати політичним змістом і тим самим пробуджувати національно-політичну свідомість. Зокрема, П. Куліш пропонує еволюційним шляхом змінити столицю Російської імперії — Петербург на Київ і тим самим відродити Княжу Україну.

«Русь Древня... О! Велике слово,

Свободи всіх слов'ян осново!

Тебе не вкраде в нас Москва,

Так, як украла нашу мову.

Та й викраїла з неї нову» [9, с. 33].

П. Куліш, критикуючи російське самодержавство, яке проводить асиміляційну політику стосовно українців, намагаючись знівелювати українську ідентичність, вказує на відмінні риси російського народу та обґрунтовуючи українську окремішність. При чому на відмінності не тільки, пов'язані з мовними особливостями, але і за ознаками ментальності, політичної культури, цивілізаційними пріоритетами. Він неодноразово наголошував, що гнобителем українців виступає не народ російський, а «правитель московський». «Наперекір політичному занепаду, — писав П. Куліш, — висока моральність (українців. — Авт.), з одного боку, засвідчена поетичністю народу, й глибока аморальність (росіян. — Авт.), з другого, яка

позначилася відсутністю в народі поезії й навіть милосердя, призвели обидва народи до нового антагонізму; втративши політичне буття, вони однак далі жили в складі чужого їм царства й далі впливали на інші народи своїм життям, але ролі їхні в долі людства були протилежні» [2, с. 246].

Одним із таких прикладів майстерності «вплетення» політики у культурно-освітню, у даному випадку, як художника, може стати картина П. Куліша, що була скопійована із альбому про царський переїзд з його описом про тульську старовину та певними ілюстраціями. Робота сподобалася імператору Миколі I і він дозволив П. Кулішу у 1850 р. повернутися у Петербург. У політичній поезії, етнографічних та історичних працях є немало і інших протилежних, вище наведеному прикладу «вплетень» політики в культурно-освітню роботу. Так, у вірші «Не забудь року 1847» П. Куліш називає Миколу I «сліпим демагогом тісноти», «вором свободи», «ворогом життя».

«Ти був великий душогубець,
Катюга розуму в Отчизні,
На сході сонця мраколюбець» [10, с. 186].

Отже, наведені приклади, які можна продовжити, прямо чи опосередковано засвідчують, що П. Куліш добре розумів ті політичні проблеми, що стояли перед тогочасними українцями і своїм словом, хоча нерідко ховав його «під абажуром», давав їм, як правило, об'єктивну оцінку. Наразі сам у їх розв'язанні безпосередньої участі не брав. Звісно ж, що це не означає, що П. Куліш був людиною аполітичною.

Авторам цієї розвідки допоки не вдалося ознайомитися з працями вітчизняних дослідників з аналізом сутності «аполітичності» П. Куліша. Імовірно, що цьому можна знайти якісь пояснення. Можливо, що серед них є і неоднозначна оцінка дослідниками «нелюдяного» чи суперечливого характеру П. Куліша, або тому, що йому не було надано «статусу» революціонера-демократа, а лише, «українського буржуазного націоналіста», хоча цей «статус» для російських великодержавників був ще небезпечнішим, або можливо навіть і та, що П. Куліш одержав психологічну травму у зв'язку з погромом Кирило-Мефодіївського братства, тому не варто було йому займатися політикою. Насправді, кожне із цих та деякі інші припущення дослідників мають право на життя. І все ж, на погляд авторів, найточніше пояснення т. зв. аполітичності П. Куліша запропонував А. Погрібний, суть якого «...в іншому, а саме: в тому, що він був водночас пронизаний струмами історичного терпіння й історичного нетерпіння, у тому, що він буквально попелів у намаганні пробудити, сформувані, здвинути українську націю. Звідси — його нервозність, звідси недостатня педагогічність, як і те, що позначаємо то як хитання Куліша, то як зміну ним орієнтацій» [9, с. 126].

Від себе додамо, що такого роду постаті, які іноді зустрічаються у кожному суспільстві потребують індивідуального підходу, для того, щоб їх розкрити і розуміти. Автори свідомі «... того, що у реальному житті ідеальних творчих постатей, тобто без недоліків у їх характері, а тим більше у геніїв, яким був П. Куліш, зовсім небагато, а, відтак, і досліджувати їх творчість зазвичай складно.

У таких випадках імовірно було б дещо абстрагуватися від аналізу наявних у них недоліків характеру, взявши для цього якийсь певний критерій» [11, с. 6].

У цьому контексті неупередженість виступає одним із важливих дослідницьких принципів будь-якої статті, тим більше такого генія, яким був Пантелеймон Куліш, енциклопедичність знань якого не залишає байдужим кожного, хто долучається до вивчення його творчої спадщини. І це при тому, що доля розпорядилася так, що П. Куліш не мав, у сучасному розумінні, документів про середню та вищу освіту. Проте, його недюжинні інтелектуальні можливості, основу яких склали крихти «...народної усної словесности, які вдалося ... визбирати на землі» [2, с. 210], заклали підвалини для майбутніх успіхів, навчили його навчатися, не тільки самого, але і інших. Саме самоосвіта П. Куліша у сукупності з набутими знаннями, у тому числі, і у європейських центрах науки і освіти поставила його в один ряд з такими посталями всього тодішнього, — підкреслював відомий український вчений С. Єфремов, — життя та українського як Тарас Шевченко та Микола Костомаров [12, с. 195].

Різносторонність знань та вмінь П. Куліша вражають. Він самостійно опанував шість європейських мов, «...до малювання кидався, — писав сам П. Куліш, — тільки прихватком... Куди доля кидала, ...брався за таку працю, яка була ... спідручна. Так ... учився з молоду музики на скрипці, а потім учивсь столярства й зробив своїми руками гарну скрипку, а меблі ... роботи є ще й тепер у столиці. З тим же запалом до праці брався ... до хуторського господарства, до садовини, до будування ..., спорудив у хуторі будинок такий, який ... личить Україні» [2, с. 104].

Ще різностороннішими уявляються сучасникам культурно-освітні здібності П. Куліша, які системно охарактеризував відомий український вчений А. Погрібний, що писав: «Нема українського історичного роману — П. Куліш дає цей роман; нема драматичних поем — він дає цілу низку, ...бракує перекладів світових класиків — і їх перекладає (особливо повно та любовно — Шекспіра), не налагоджена видавнича справа — налагоджує роботу першої в XIX ст. української друкарні; нема українського правопису — творить його (і ми користуємося «кулішівкою» і по сьогодні; нема української граматики — пише її...; нема українського журналу — разом з іншими ентузіастами його організовує («Основа»); нема українського словника — збирає до нього матеріали; ...відсутній такий невід'ємний показник

культурної повновартісності кожного народу, як «Біблія» мовою його народу — і він цілі роки витрачає, аби Святе Письмо таки зазвучало (і зазвучало!) по-українськи; потрібна гаряча публіцистика — дає її, потрібна літературна критика — енергійно в ній працює; потрібні монографії з історії України — також пише їх... Перед цими його заслугами забуваються тепер ті помилки, які йому траплялося робити, а виступає потреба пошанувати працю)» [9, с. 34–35].

Для відповіді на питання наскільки П. Куліш був «аполітичним», скористаємося оцінкою творчої спадщини, яку дав Євген Маланюк: «Варто придивитись, скільки творчих починів залишив нам Куліш у спадщину... А скільки глибоких думок розкидано в його ... писаннях ... на різні теми, думок, ... що кидають яскраве світло в найтьмяніші закути націо-психології чи націоісторіософії...

...Навіть великий Франко ... зовсім не дооцінивши великого політичного значення «староруської доктрини» Куліша, що обіймала в нього не лише мову. Та «доктрина» носила явно політичний, державницько-національний і «агресивний», «контр-общеруський» характер, як загалом, державницькою була вся діяльність Куліша» [3].

Висновки

Аналіз творчої спадщини П. Куліша, проведений під кутом зору його «аполітичності», дає підстави зробити висновок, що П. Куліш не був аполітичною людиною. Більше того, свою політичність він проявляв не тільки у багатогранній культурно-освітній роботі, але і загалом в усій своїй життєдіяльності. «Що ж до науки, до політики й культури у широкому розумінні ці слова, то тут більшого за П. Куліша, — писав відомий український інтелектуал М. Хвильовий, — я не бачу. Здається тільки він один маячить світлою плямою з темного минулого. Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилась до типу західного інтелігента» [7, с. 20–21].

У «Зазивному листі» українську інтелігенцію П. Куліш закликав не дивитися на світ «крізь чуже вікно», відстоювати духовну суверенність, свою мову. Цей заклик П. Куліша кінця XIX ст. є актуальним для українців і сьогодні у XXI ст. — уже в умовах державної незалежності України

Список посилань

1. Маковей Є. Слов'язознавчі погляди П. Куліша. Дис... канд. істор. наук, 07.00.01; Нац. педагог. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 224 с.
2. Куліш П. Повість про Український народ. Мое життя. Хутірська філософія і відділена од світу поезія; за редакцією О. Шокало. Київ, 2005. 384 с.

3. Маланюк Є. В Кулішеву річницю. Текст 1947 року до п'ятдесяти роковин Пантелеймона Куліша, 1897. Доступ за посиланням: <https://zbruc.eu/node/91266> (дата доступу: 25.01.2021).

4. Кулиш П. Сочинения и письма. Т. 1. Киев, 1908. 547 с.

5. Зайончковський П. Кирилло-Мефодиевское общество (1846–1847). Москва, 1959. 170 с.

6. Кононенко П., Кононенко Т. Могутній талант. Творчі та ідейні шукання П. О. Куліша в контексті сьогодення. Київ, 2000. 233 с.

7. Шокало О. Провісник правди, або Добра вість од Пантелеймона. Київ, 2005. С. 4–16.

8. Ісіченко І. Історія української літератури перша половина ХІХ ст. Курс лекцій. Харків, 2021. Доступ за посиланням: Kharikov.ua/bishop (дата доступу: 25.01.2021).

9. Погрібний А. Гарячий Куліш. Творчі та ідейні шукання П. О. Куліша в контексті сьогодення, збірник наукових праць до 180-річчя від дня народження Пантелеймона Куліша; за редакцією П. Кононенка та І. С. Плюща (Ред.). Київ, 2000. С. 27–39.

10. Скворцова Р. Пантелеймон Куліш як особистість. Творчі та ідейні шукання П. О. Куліша в контексті сьогодення, збірник наукових праць до 180-річчя від дня народження Пантелеймона Куліша; за редакцією П. Кононенка та І. С. Плюща (Ред.). Київ, 2000. С. 185–188.

11. Обушний М. Україноцентрична складова у творчій спадщині Пантелеймона Куліша. Вісник КНУТШ. Сер. «Українознавство». № 22. Київ, 2020. С. 4–20.

12. Єфремов С. Провіянний Куліш, Характер і завдання дослідів про Куліша. Літературно-критичні статті. Київ, 1993. 293 с.

References:

1. Makovei, E. (2016). Slavonic views of P. Kulish. Dis... cand. histories Sciences, 07.00.01; Nat. teacher. MP Drahomanov University. Kyivю 224 s. [in Ukrainian].

2. Kulish, P. (2005). The story of the Ukrainian people. My life. Farm philosophy and poetry separated from the world; edited by O. Shokalo (Ed.). Kyiv. 384 s. [in Ukrainian].

3. Malanyuk, E. (1897). On the anniversary of Kulishev. Text from 1947 to the fiftieth anniversary of Panteleimon Kulish. Available at: <https://zbruc.eu/node/91266> (accessed: 25.01.2021) [in Ukrainian].

4. Kulish, P. (1908.) Essays and letters? T.1. Kiev. 547 s. [in Ukrainian].

5. Zayonchkovsky P. (1959). Cyril and Methodius Society (1846–1847). Moscow. 170 s. [in Russian].

6. Kononenko, P. & Kononenko, T. (2000). Mighty talent. Creative and ideological pursuits of P. O. Kulisha in the context of the present. Kyiv. 233 s. [in Ukrainian].
7. Shokalo, O. (2005). The Herald of Truth, or the Good News from Panteleimon. Kyiv. S. 4–16 [in Ukrainian].
8. Isichenko, I. (2021). History of Ukrainian literature first half of the XIX century. Course of lectures. Kharkiv, 2021. Available at: Kharkov. ua bishop (accessed: 25.01.2021) [in Ukrainian].
9. Pohribny, A. (2000). Hot Kulish. Creative and ideological pursuits of PA Kulish in the context of today, a collection of scientific works to the 180th anniversary of the birth of Panteleimon Kulish; edited by P. Kononenko and I. S. Ivy (Ed.). Kyiv. S. 27–39 [in Ukrainian].
10. Skvortsova, R. (2000). Panteleimon Kulish as a person. Creative and ideological pursuits of PA Kulish in the context of today, a collection of scientific papers to the 180th anniversary of the birth of Panteleimon Kulish; edited by P. Kononenko and I.S. Ivy (Ed.). Kyiv. S. 185–188 [in Ukrainian].
11. Obushny, M. (2020). Ukrainocentric component in the creative heritage of Panteleimon Kulish. Bulletin of KNUTS. Ser. «Ukrainian Studies». No 22. Kyiv. S. 4–20 [in Ukrainian].
12. Efremov, S. (1993). Proviyany Kulish, The nature and objectives of experiments on Kulish. Literary Critical Articles. Kyiv. 293 s. [in Ukrainian].

Mykola Obushnyy

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-9121-5095>

e-mail: mobushnyy@gmail.com

Anastasiia Kurylenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-3192-2652>

e-mail: kurylenkoanastasiia@gmail.com

**«APOLITICAL» OF P. KULISH — CULTURIST OF CYRIL
AND METHODIUS BROTHERHOOD**

(To the 175th anniversary of the founding of the Cyril and Methodius
Brotherhood)

Abstract

The purpose of the research is to analyze the political component of the activity of the culturist of the Cyril and Methodius Brotherhood P. Kulish, which is poorly studied in the domestic socio-humanitarian studies, and its «apolitical nature». It has been proved that the fact that P. Kulish considered politics «heartless and deaf» and called for «neglect of politics» cannot be a confirmation that P. Kulish was an apolitical man.

The methodology of work is based on the principles of historicism, impartiality, integrativity, systematics, objectivity with the use of general scientific methods.

The analysis of the activity of the culturist Panteleimon Kulish shows that in all its multifaceted cultural and educational work, politics as a component of the life of every person, of course, was present in P. Kulish. The mere fact that P. Kulish has repeatedly stated that politics is «heartless and deaf» and even called on Cyril and Methodius to neglect politics «cannot and does not mean that P. Kulish was out of politics. In fact, P. Kulish was constantly in politics, although he often hid it «under a lampshade. » And in this context, it is probable that P. Kulish can be understood if we take into account all the hardships he had to go through after his arrest as a member of the Cyril and Methodius

Brotherhood, and then more than three years in exile in Tula with a ban on publishing for almost 10 years. All this indicates that P. Kulish, being a versatile and encyclopedically educated man, was able to separate grain from chaff, and, consequently, populism from politics.

Key words: apolitical, politics, political participation, culturist, cultural and educational activities, Ukrainianness, Ukrainophile, mentality, life credo, statehood.

Стаття надійшла до редакції 18.01.21

© Обушний М.І., Куриленко А.В., 2021